

ERKEN TARİHLERDE OSMANLI SERHAD KALELERİNİN TEFTİŞİ: FETHLERİNİ MÜTEAKİP KİLİ VE AKKIRMAN ÖRNEKLERİ (1491-1505)

Cengiz FEDAKAR* ve Hakan ENGİN⁺

*Doç. Dr. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, *fedakarca@gmail.com, *ORCID: 0000-0003-1253-3771.

⁺Dr., +hakandyb@gmail.com, +ORCID: 0000-0003-3757-8984.

Öz–Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmet döneminde Rumeli'de ivme kazanan fetihleri, II. Bayezid döneminde de devam etmişti. Tuna-Turla nehirleri havzasında yer alan, gerek ticari gerekse stratejik açıdan önemi büyük olan Kili ve Akkırman kalelerinin ele geçirilmesiyle birlikte Karadeniz bir Türk gölü haline gelmişti. Karadeniz'in en önemli ticaret yollarının kesiştiği bölgede Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış, böylelikle Macaristan ve Lehistan'a karşı stratejik üstünlük elde edilmişti. Kili ve Akkırman'ın fethini takiben bu iki önemli liman kenti idari, ekonomik ve askeri manada Osmanlı sistemine entegre edilmiş hatta zikredilen bölgeler en müstahkem serhad kalelerine dönüşmüştü. Osmanlı idaresine geçtikten (1484) kısa bir süre sonra, muhtelif sebeplerle bu iki önemli serhad kalesinin teftişten geçtiğine şahit olmaktadır. Söz konusu teftiş raporu, çalışmamızın temel konusunu teşkil etmiştir. XV. yüzyılın sonlarına tekabül eden defterlerde, kale idarecilerinin bazı usulsüzlüklerinin tahkiki ile birlikte söz konusu kalelerin gelir kaynakları hakkında da ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Dolayısıyla bu teftiş raporları, Osmanlı merkezi yönetiminin serhad kalelerinin idare ve işleyişinin takibine gösterdiği ehemmiyetin yanında, gerek Kili ve Akkırman'a ait erken tarihli bir kayıt olması gerekse bahsi geçen kale teftişlerine ilk referans kaynaklardan olması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kale Teftişleri, Kili, Akkırman, Osmanlı Devleti, Eflak-Boğdan

INSPECTION OF EARLY PERIOD OTTOMAN FRONTIER FORTRESSES: CHILIA/CHILIEI AND CETATII-ALBE SAMPLES AFTER THE CONQUESTS (1491-1505)

Abstract – The conquests of the Ottoman Empire, which had advanced in Rumelia during the reign of Fatih Sultan Mehmed (Mehmet the Conqueror), continued during the reign of Bayezid II. Following the conquest of Chilia/Chiliei and Cetatii-Albe fortresses, located on the Danube-Dniester riverbank and possessed great commercial and strategic importance, the Black Sea became a Turkish lake. In the region where the most important trade routes of the Black Sea intersect one another, the Ottoman dominance reached its peak and then the Ottoman Empire possessed a clear strategic superiority over Hungary and Poland. Following the conquest of Kili and Akkırman, these two important port cities were integrated into the Ottoman administrative, economic and military system and became the most strengthened frontier fortresses in the above-mentioned regions. It is seen that these two important frontier fortresses were inspected for various reasons following their conquests (1484). The report belonged to this inspection was the main subject of our study. In the register of the late 15th century, there is detailed information on the income sources of these fortresses and the investigation of some corruption done by the fortress administrators. Therefore, this inspection report has great importance about the interest shown by the Ottoman central administration in the management and operation of the border fortress. This report is also remarkable for being an early record of (Chilia/Chiliei) and (Cetatii-Albe) and is the first reference source for the aforementioned fortress inspection reports.

Keywords- Fortress inspection registers, Chilia/Chiliei, Cetatii-Albe, Ottoman Empire, Wallachia- Moldavia

GİRİŞ

Terminolojik olarak temelde hudut başı manasına gelen Farsça *serhad* kavramı, sınırdaş iki devletin topraklarının bitiştiği gayri muayyen bir arazi şeridini ifade etmektedir (Sertoğlu, 1986:313)¹. Osmanlı Devleti, beylikten devlete geçiş sürecinde sınırlarını ve dolayısıyla topraklarını, ağırlıklı olarak Rumeli’de genişletmişti. II. Mehmed’in faaliyetleriyle birlikte Osmanlı yönetiminde cihanşümul bir devlet ideolojisi hâkim olmuş, İstanbul’un fethiyle birlikte devletten imparatorluğa geçiş evresi tamamlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılan seferlerle Eflak ve Boğdan’da Osmanlı nüfuzu sağlanmış, bu iki beylik Osmanlı haraçgüzarı olmuştu. Karadeniz kıyısında Trabzon ve Sinop’un fethine müteakip Sultan II. Mehmed, 1462’de Eflak Voyvodası Vlad (Kazıklı Voyvoda/Vlad Dracul/Tepeş/1456-1476) üzerine büyük bir ordu ile harekete geçmişti (Tursun Bey, 1977: 111; Aşıkpaşazâde, 2010:243-244; Chronological History Of Romania, 1974:90). Sultan Mehmed, Vlad’ın olumsuz tavırlarına karşı İstanbul’un fethinden sonra Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetini kuvvetlendirmek maksadıyla Eflak’ı cezalandırmak niyetindeydi. Vergilerini aksattığı için Niğbolu sancak beyi Çakırcı Hamza Bey, Eflak Prensi III. Vlad Dracul üzerine gönderildi. Ancak voyvoda, Hamza Bey’i oyalamaya çalışmış ve ordusunu altı kola ayırıp Niğbolu, Tutrakan, Silistre, İsakçı ve Hırsova taraflarını yağma ederek Hamza Bey ve maiyetindeki 40 kişiyi yakalayıp Tırgovişte Kalesi’ne yollamıştı. Sultan II. Mehmed, bunu haber alınca Tuna Nehri’nin öte yakasına geçerek voyvodayı takip etmiş, Vlad ise Eflak topraklarından Macaristan taraflarına kaçmıştı (Beydilli, 2003:79-81). Osmanlı ordusunda bu seferde görevli bir yeniçerinin Sultan II. Mehmed’in bölge ile alakalı stratejisine dair verdiği bilgiler kıymetlidir. Buna göre Fatih Sultan Mehmed’in, Kili ve Akkirman kaleleri Romen prenslerinin; Belgrad Kalesi ise Macarların elinde olduğu sürece Osmanlı Devleti’nin bunlara karşı bir zafer kazanamayacağını bilincinde olduğu belirtilmekteydi². Romen tarihçiler de bu bilgiye ek olarak, aslında Sultan’ın Kili Kalesi’ni fethetmek amacıyla olduğunu ifade etmektedirler (Iorga, 1900:9; Beldiceanu, 1986:217). Müteakip zamanlarda Fatih Sultan Mehmed’in Ştefan Çel Mare üzerine yaptığı iki Boğdan seferinde, Osmanlıların Kili ve Akkirman kalelerini ele geçirmeyi hedeflediği açık olsa da bir neticeye ulaşamamıştı³. Zira meşhur Romen tarihçi N. Iorga, Boğdan Voyvodası

Ştefan Çel Mare dönemi için, Tuna limanlarının Romen prensliklerine sağladığı ekonomik katkılara atıf yaparak Boğdan beylerinin zenginliklerine işaret etmektedir. Hatta Ştefan Çel Mare zamanında büyük ve görkemli manastırlar inşa edildiğini ve bunların finansmanının, Tuna üzerindeki şehirlerin gümrüklerinden karşılandığını zikretmektedir. Zira Yunan, Alman, Ermeni, Levanten ve Cenovalı tüccarlar, bu limanlarda ticari faaliyetlerde bulunuyordu. Ştefan’ın miras aldığı Akkirman ve Kili kaleleri, Moldova’yı (Boğdan) ayakta tutan Basarebya bölgesinin en önemli kilit bölgelerindendi (Iorga, 1925:18-19).

Fatih’ten sonra Şehzade Bayezid ile Cem Sultan arasında yaşanan taht mücadelesinin kazananı Bayezid olmuştu. Boğdan Voyvodası Ştefan Çel Mare, Bayezid-Cem mücadelesinden istifade ile 1481’de Eflak hudutlarını aşarak bu beyliğin merkezi Bükreş’i işgal etmiş, bununla da yetinmeyerek Tuna Nehri’ni geçip Osmanlı topraklarına saldırmıştı (Emecen M., 2015:187). Sultan Bayezid için bu durum, Tuna ve Karadeniz’de Osmanlıların stratejik ilerleyişini hızlandırmak için bir fırsat yaratmıştı. Osmanlı Devleti, Karadeniz’in dörtte üçüne hâkim olmakla birlikte hem ticari yolların kavşağında olması hem de Lehistan güzergâhında bulunması sebebiyle bazı önemli kıyı şehirlerini de kontrol altına alması gerekmektedir. Bu bağlamda Kili ve Akkirman kaleleri, Karadeniz ve Tuna’da anlamlı bir hâkimiyet tesis etmek için stratejik olarak ehemmiyeti yüksek iki liman ve iki önemli kale hüviyetindeydi (Ertekin, 2015:13). Sefer öncesi (1483) Lehiler, Macarlar ve Venediklilerle barış hâkimdi. II. Bayezid, Balkanlarda vaziyeti güven altına aldıktan sonra 1484 baharında orduyla birlikte sefere çıkarak Edirne’ye hareket etmiş, bir yandan da Tuna Nehri’ne donanmayı sevk ederek kuşatma araçları, erzak ve mühimmat gibi muhtelif levazım desteğini sağlamıştı. Osmanlı ordusu, Dobruca’ya geldikten sonra İsakçı İskelesi’nden Tuna Nehri geçildi (Uzunçarşılı H., 1989:181). Dönemin önemli tarihçilerinden Oruç Beğ, 1484 seferini izah ederken Osmanlı ordusunun 23 Mayıs’ta Sultan Bayezid’in bizzat komutasında Edirne’den hareket ettiğini aktarır. Verdiği bilgiler, Aşıkpaşazâde ve anonim kronikteki bilgilere benzer. Eserinde Kili Kalesi’nin 22 Temmuz’da, Akkirman Kalesi’nin ise 18 Ağustos’ta Osmanlı ordusu tarafından ele geçirildiğini bildirir. Romen tarihçi Mihail Guboğlu, Bayezid’in Boğdan Seferi’nde Kili Kalesi’nin 15 ve 16 Temmuz tarihlerinde ele geçirildiğini, bu iki gün farkının ise Osmanlıların kullandığı takvimden kaynaklandığını ifade ederek kalenin zaptının 15 Temmuz olduğunu belirtir (Guboğlu, 1983:146).

Osmanlı ordusunun 1484 seferi bağlamındaki harekâtı, Boğdan voyvodası Ştefan üzerine odaklanmıştır. Oruç Beğ, Kili ve Akkirman kaleleri ile ilgili başkaca malumat vermemektedir (Oruç Beğ Târîhi, 2008:135-136). Bazı Romen kaynaklarında II. Bayezid’in kuşatma araçları,

¹ “Serhad, Sınır, Hudut, Uç” gibi kavramların terminolojisi ve bunların ihtiva ettiği teferruat için bkz. Ömer Gezer (2020), *Kale ve Nefer Habsburg Serhadında Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

² 1484 Seferi sırasında Kili ve Akkirman şehirlerinin Osmanlılar tarafından ilhaki, Romen beylikleri açısından ekonomik olarak ciddi bir düşüş olarak kaydedilmektedir. 1538 Boğdan Seferi ile İbrail şehrinin de ele geçirilmesi, bu durumu Osmanlı lehine pekiştirmiştir. Bunun için bkz. Constantin C. Giurescu, *Istoria Romanilor, Cugetarea-Georgescu Delafraş S. A.*, Bucureşti, s. 286-287; Aynı yazar, *Istoricul Oraşului Brăila: din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Ştiinţifică, 1968.

³ Fatih Sultan Mehmed’in 1474 ve 1476 yıllarında Boğdan beyi Ştefan Çel Mare üzerinde yaptığı iki seferin geniş ayrıntıları için bkz. Mihail Guboğlu (1983), “Fatih’in Ştefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474 - 1476)”, *Belleten, C. XLVII*, Ankara, s. 139-176.

erzak ve mühimmatın bir kısmının sevkiyatını kolaylaştırmak, askerinin nehri aşmasını sağlamak maksadıyla bölgeye 100 ila 350 arasında gemi sevk ettiği kaydedilmiştir (Beldiceanu, 1983:589). Diğer Romen kaynaklarında Osmanlı ordusuna Tatar ve Eflak güçleri ile yaklaşık 70.000 kişilik bir takviye gücün katıldığından bahsedilir. Yine kaynaklarda güçlü Osmanlı ordusunun, Karadeniz üzerinden donanma desteğiyle İsakçı'dan Tuna'yı geçmeye başladığı, Eflak voyvodası Vlad Calagarul komutasındaki 20.000 kadar askerinin de Osmanlı ordusuna katıldığı zikredilmektedir. Ayrıca Tatar Hanı Mengli Giray komutasındaki 50.000 kadar asker Turla (Dinyester) Nehri'ni geçerek Boğdan'a girmiştir (Chronological History Of Romania, 1974:181). Osmanlı ordusunun sayısı konusunda da sarıh bir bilgi olmamakla beraber çeşitli kaynaklarda bu sayının 300.000 olduğuna dair abartılı malûmat da aktarılmaktadır. Hoca Saadetin ve Gelibolulu Mustafa Âli, Eflak birliklerinin sayısını 20.000 olarak verirken, bazı kaynaklar, sadece Kırım kuvvetlerinin 30.000 ila 70.000 arasında olduğunu tahmin ederler. Bazı tahminlerde Bayezid'in ordusunun 100.000 kişi olduğu ifade edilmişse de bu sayının dahi abartılı olduğu aşikardır. Fatih döneminde (1475) yeniçeriler, timar erleri, kapı halkı, azeb, akıncılar vesair askeri birliklerin imparatorluk dâhilindeki toplam sayısının 96.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. II. Bayezid'in seferi için topladığı kuvvetlerin en makul toplam sayısının 60.000 civarında olduğu anlaşılmakta, ayrıca Türk ordusunda muhtelif kuşatma araçlarının ve topların kullanıldığı da bilinmektedir (Beldiceanu, 1983:591-593).

Aşıkpaşazâde'nin, Sultan II. Bayezid'in 1484 yılındaki Kili ve Akkırman seferinin anlatısında bilhassa Akkırman Kalesi'ne yaptığı atıflar, bu tahkimatın ne derece teçhiz edildiğini anlamlandırmak bakımından önem taşır. Ona göre II. Bayezid, büyük bir ordu ile İstanbul'dan hareketle Karaboğdan (Boğdan) vilayetine hareket ederek Tuna kıyısına yöneldi. Tuna'yı geçen kara ordusu, donanma unsurları ile evvela Kili hisarını kuşatarak tazyike başlamıştı (Aşıkpaşazâde, 2010:469). 5-14 Temmuz arasında toplarla dövülen kale, şehri savunan yöneticiler İvanko ve Maxim tarafından Osmanlı ordusuna teslim edilmişti (Chronological History Of Romania, 1974:98). Kale içindeki kiliseler camiye çevrilirken ve şehirden çıkmak isteyenlere eman verildi. Sultan, birkaç gün burada ikamet ettikten sonra Akkırman Kalesi üzerine yürüdü. Kale, Osmanlı ordusu tarafından denizden ve karadan etraflı bir muhasaraya tabi tutuldu. Aşıkpaşazâde, abartılı ifadelerle Akkırman Kalesi'ni tarif ederken *hisarının mükemmel derecede hazır, teçhizatının yeterli olduğunu hatta bunun yoğunluğunu Allah'tan başka kimsenin bilmediği* şeklinde tahkimatın muazzam yapısına atıf yapıyordu (Aşıkpaşazâde, 2010:469-470). Bayezid, ordusuyla 22 Temmuz 1484'te surların önüne gelmiş, 15 gün boyunca kale bombardımana tutulmuş, Osmanlı istihkâm birlikleri ve lağımçıları, piyadelerin işini kolaylaştırmak için siperler kazmışlardı (Beldiceanu, 1983:59595). Yaklaşık otuz seneden beri kale etrafında kazılan hendekler, Osmanlı ordusu tarafından toprakla

doldurularak kalenin ele geçirilmesi kolaylaştırıldı (Aşıkpaşazâde, 2010:469-470). Şehir halkının boyun eğmesinden sonra kaleyi teslim almak üzere 100 kişilik yeniçeri bölüğü gönderilmiş, fakat Türk isteklerinin ağır gelmesi üzerine kale garnizonu Osmanlı kuşatma birlikleri ile savaşa devam etmişti. Birkaç gün sonra kumandanlarından ikisinin ölümü üzerine kalenin/şehrin ileri gelenleri burayı teslim etmek üzere sultana bir heyet göndermiş ve kale Osmanlılara teslim edilmişti (Beldiceanu, 1983:597).

Akkırman'da yerleşik olan yaklaşık 20.000 kişilik nüfusun 12.000 kadarının Osmanlı ilhakından sonra bile şehirde kaldığı, yaklaşık 1.100 kadar zengin aileden oluşan nüfusun ise İstanbul'a gittiği ya da Boğdan'a sığındığı iddia edilmektedir. Bu iki müstahkem kalenin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi, Romen beylikleri ve bilhassa Boğdan voyvodalığı için ciddi bir iktisadi kayba neden olmuştu. Zira yerel tüccarın kazançlı faaliyetleri ve özellikle bu iki sahil kentinin gümrük gelirleri artık Osmanlı hazinesi ve ekonomisinin hanesine yazılacak, ayrıca bu, fetihlerle Karadeniz'de tam bir Osmanlı hâkimiyetinin sağlanmasının önünü açacaktı (Chronological History Of Romania, 1974:98). Akkırman'ın zaptıyla alakalı Osmanlı arşivlerinden tespit ettiğimiz ve fethin tarihini düşürmek üzere yazılmış bir vesikada, Bayezid'in ilk gazası olarak zikrettiği Boğdan Seferi neticesinde, kaleyi fethettiği ifade edilmiştir. H. 889 tarihi verilen bu belgede, ay ve gün belirtilmemiştir. Ancak II. Bayezid ile Yıldırım Bayezid karıştırılmış, ilk mısra'da Yıldırım Bayezid ismi zikrolunmuştur. Belgede fetih sonrası 30.000 esirin alındığı bilgisi şüpheli olsa da kayda değerdir (BOA, T.SMA. e. 363/50 (889/1484-1485)). Bayezid, fetihlerle birlikte Kili ve Akkırman kalelerinin yönetimini düzene koymuş, birkaç gün sonra 14 Ağustos 1484'te orduyu toplayarak Tuna'ya doğru hareket etmişti (Beldiceanu, 1986:597).

Tārīh-i Hışār-ı Āk-kirmen

Felek-kağr Hān Yıldırım Bāyezīd

Kīhest ū peder ber-peder⁴şehr¹yār

Der-evvel gāzā Āk-kirmen girift

Kīhestān hışārī bē hadd-i Tatār

Yesīrān-ı ūrākīkīsmetnumūd

Bēnev-k-i kalem āmed esīhezār

Bēhusn-i tāleb 'aql tārīh cust

Berāmed bē tārīh Kūhānevār/889⁵

Kalenin fethiyle birlikte Türk askerleri, Dobruca bölgesi ile Tuna arasından geçerek Prut Nehri ile Karadeniz arasından kuzeye çıkabilme imkânına kavuşmuştu. Fetih sonrasında bir taraftan alınan yerlerin

⁴ yazılmıştır.

⁵ BOA, T.SMA. e. 0363, (889/1484-1485).

tahriri yapılırken, Sultan II. Bayezid seferden elde edilen ganimetleri Edirne’de yapımına başlanan cami, medrese ve imarethane için sarf etti. Bu iki fetihle birlikte Boğdan’ın Karadeniz’le bağlantısı kesilmiş, Boğdan voyvodası Ştefan cel Mare’nin beyliği iktisaden büyük darbe aldığından Venedik’ten yardım talebinde bulunmuştu. Osmanlı fethinin ardından Ştefan’ın kaleyi geri alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Boğdan beyinin bu teşebbüsleri üzerine Rumeli beylerbeyi Hadım Ali Paşa, Ştefan’ı cezalandırmak amacı ile Boğdan seferi için görevlendirildi. Osmanlı kuvvetleri, 1485 yılında Eflak kuvvetlerinin de yardımı ile Boğdan’a girdi, Ştefan Çel Mare ise Lehistan’a sığınmak zorunda kaldı. Ancak Hadım Ali Paşa kuvvetlerinin dönmesiyle birlikte Ştefan memleketine dönerek Kili ve Akkirman taraflarına yeniden taarruza başladı. Bunun üzerine akıncılardan Silistre sancak beyi Malkoçoğlu Ali Bey, Boğdan Seferi için görevlendirildi. Malkoçoğlu Ali Bey kuvvetler ile yaptığı mücadeleyi kaybeden Ştefan, en sonunda Türk hâkimiyetini tanımak zorunda kalmış, yıllık 4.000 altın vergi vermeyi kabul etmişti (Uzunçarşılı, 1989:82-84).

II. Bayezid’in Boğdan Seferi neticesinde Kili ve Akkirman kalelerinin fethiyle Karadeniz’de Türk hâkimiyeti sağlanmış, hatta Kırım topraklarının bağlantı yolu Osmanlı ülkesi ile birleşerek Osmanlıların kuzey seferlerinde büyük bir stratejik üstünlük elde edilmişti (Tansel, 1966:70). Kili Kalesi Lehistan yollarının kontrol noktasında; Akkirman Kalesi ise Turla Nehri’nin Karadeniz’e döküldüğü bölgede bulunmakta idi. Söz konusu stratejik mevkiilerin fethi, Eflak ve Boğdan’da Osmanlı hâkimiyetini kalıcı bir hale getirmişti (Üstüner, 2022/28:141-145). Bu suretle beylikler, yarım asırdan fazla bir süre Osmanlı Devleti’ni meşgul edecek bir faaliyette bulunamamışlardı (Engin, 2022:8).

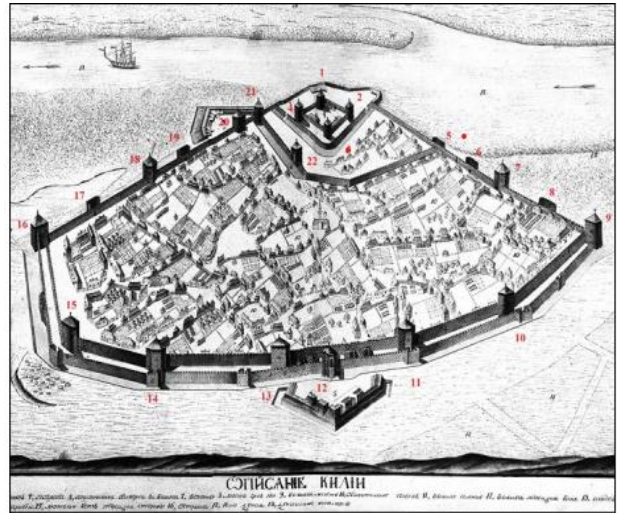
XVIII. Yüzyılda Kili Kalesi’ni Tasvir Eden Plan (Şlapac, 2022/1:13)

Kili ve Akkirman şehirlerinin ekonomisi, siyasi ve askeri tarihi kadar önemli olup, bu şehirler birer ticaret merkezi olarak Cenevizliler başta olmak üzere İtalyan tüccarlarının en fazla uğradığı limanlar arasındaydı. Dolayısıyla bu şehirlerin limanları XIV. ve XV. yüzyıllarda Karadeniz ticaret ağının en önemli tedarik noktalarındandı. 1484 yılında bu iki kalenin Osmanlılar tarafından ilhak edilmesi, kuşkusuz bu bölgede Romen beylerinin ticari faaliyetlerinin aksamasına sebep olmuştu (Iorga, 1900:25-26). Söz konusu fetihler, Boğdan’da siyasi birliğin kırılmasına da sebep olmuş, Ştefan’ın kendi ifadesiyle bütün Boğdan, Macaristan ve Lehistan için bir duvar mahiyetinde olan bu stratejik hattın Osmanlı hâkimiyetine girmesini sağlamıştı (Özcan, 1992:269). Dolayısıyla bu iki stratejik kalenin Osmanlı idaresine geçmesi, bölgede askeri manada kıymet arz eden bir teşkilatlanmayı ve savunma birimi olarak organize edilmesini gerektirmişti.

Usulen her yeni fetihden sonra Osmanlı geleneği olarak tahrir yapılır, ekonomik ve demografik harita çıkarılır ve bölgenin idari taksimatta yeniden konumlandırılması sağlanırdı. Sonraki süreçte ise aşağıda tafsilatlı malumat verileceği üzere merkezden muhtelif gerekçelerle teftişler yapılırdı.

Kale Teftişlerinin Mahiyeti ve Uygulanma Gerekçeleri

Kale teftişleri ile ilgili literatürde maalesef bir çalışma söz konusu değildir. Ancak konuyla doğrudan ilgisi olmayan muhtelif çalışmalarda verilen ara bilgilerde kale kumandanı addedilen dizdarların, bölgenin eyalet valilerine tabi oldukları ve kadılar tarafından teftiş edilebildikleri ifade edilmektedir (Engin, (2022):328). Ancak bu çalışmalarda söz konusu teftişlerin kalelerle ilgili mahiyeti hakkında bilgi verilmemektedir. Erken dönemlerde kale teftişleri, dizdarların ya da kale askerlerinin usulsüz davranışları, tahkimat, mühimmat, zahire, ulufe ve sair problemlerin tetkiki için merkeze yansıyan şikâyet ve arzlardan kaynaklandığı gibi, Osmanlı yönetiminin talebiyle kalede nizamı sağlamak üzere belirli zamanlarda yapılması mütad uygulamalar olarak da gerçekleşmekteydi. İstisnalar hariç tutulursa XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı kalelerinin askeri idarecileri “*Kale Ağası*” olarak da bilinen dizdarlardı. Kanunnamelerdeki tariflere göre *dizdarlar, kalede ikamet etmekle zorunlu olup tahkimatın bakımı, onarımı, savunması, askeri mühimmatın korunması, askeri organizasyonu tertip ve yönetiminden bilfiil sorumlu tutulan kale komutanlarıydı* (Akgündüz, 1990:467; Oğuzoğlu, 1994: 481; Sertoğlu, 1986:89). Dizdarlar, görevde buldukları sürece beylerbeyi ve kadıya karşı sorumlu oldukları ifadesiyle, kaleyle ilgili merkeze yansıyan herhangi bir olumsuz hadise, şikâyet, arz ya da olağanüstü bir durum söz konusu olduğunda, bulunduğu bölgenin kadısı tarafından teftişe tabi tutulur ve gerektiğinde görevlerinden azledilirlerdi (Engin, 2022:272-273).

Erken dönemlerde Osmanlı yönetimi tarafından kalelerde nizamı sağlamak için sancak beyi ve dizdara hükümler

gönderilirdi. Bunun için kalenin dâhil olduğu bölgede kadının merkeze sunduğu arza itibar olunarak İstanbul'dan, sancak beyine ve kadıya kalenin teftişe tabi tutulması talimatı verilirdi. Aynı zamanda teftişe sebep olan gerekçeler, kale askerleri ve ağalarının şikâyetleri üzerine de dikkate alınabilirdi. Mesela İskenderiye sancak beyi ve kadısı ile İpek kadısına gönderilen hükümler, buna örnek teşkil edebilir. Sancakta bulunan Podgoriçe Kalesi dizdarının usulsüz ticareti ve kalede bulunan zahire ile ilgili lüzumsuz sarfiyatı üzerine kale askerlerinin şikâyetiyle durum, kadı tarafından merkeze sunulan arz ile iletilmişti. Bunun üzerine dizdarın teftişi, sancak beyi ve kadıdan talep edilmişti (BOA, ADVNSMHH. d 14-1 hk 371 (20 Ra 978/22 Ağustos 1570)). Yine aynı tarihlerde Kavala Kalesi dizdarı Ali'den kale ahalisinin razı olduğu, fakat önceki dizdar İbrahim'den şikâyetçi oldukları, kadının merkeze sunduğu arzla bildirilmişti. Bunun üzerine bu iki dizdarın durumunun tetkik edilerek kale ahalisinin hangisinden razı olup olmadığı ve kale yönetimine hangisinin muktedir olduğunun teftiş edilmesi için kadıya emir gönderilmişti (BOA, ADVNSMHH. d 14-1 hk 465 (17 Ra 978/19 Ağustos 1570)).

Görevi olmasına rağmen kale içinde durmayan dizdar, yine kadının yetkisi dâhilinde teftişe tabi tutulabilirdi. Mesela Yoros Kalesi hisar erlerinin merkeze sunduğu rapora göre kale dizdarının, kale içinde mevcut olan evleri otluk ile doldurduğu, geceleri bağ ve bahçesine giderek kale muhafazasındaki görevini icra etmediği bildirilmişti. Bunun üzerine merkezi yönetim kadıya, kale hisar erlerinin evlerinde otluk olup olmadığını, kaleyi boş bırakıp bırakmadıklarının ve dizdarın durumunun merkezden tayin edilen çavuşla birlikte teftiş edilmesi talimatını vermişti (BOA, ADVNSMHH. d 3 hk 66 (23 N 966/29 Haziran 1559)).

Kale içinde izinsiz ve yasak ticari faaliyetler, teftişe neden olan diğer gerekçelerdendi. Mesela Kefe beyine gönderilen hükümde, Azak kadısının arzında belirtildiğine göre azebler ağası olan Haydar Ağa ile kale dizdarı Sefer Ali'nin, gayrimüslim tebaaya içki getirtip sattığı tespit edilmişti. Dizdarın bu ve buna benzer birçok faaliyeti de ayrıca tespit edilmişti. *Ehl-i fesadın bundan yüz bulup* kale içinde düzeni bozduklarına vurgu yapılarak Kefe beyi ve Azak kadısından kalenin teftişe tabi tutulması istenmişti (BOA, ADVNSMHH. d 5 hk 423 (17 Ra 973/22 Ekim 1565)).

Kalenin tahkimatını etkileyen her türlü yapılaşma, kanunlara aykırıydı. Tespiti halinde bunu yapanların cezalandırılmaları ve ilgili yapının yıkılması gerekirdi. Örneğin Trabzon kadısının İstanbul'a sunduğu arza göre Ali isimli kethüdanın kalenin burçları üzerine evler inşa ettiği anlaşılmıştı. Trabzon beyi ve kadısından bunun teftişi ve ilgili evlerin yıkılması talep edilmiş, bu tarzda inşa faaliyetlerinin kale duvarlarına ve dolayısıyla muhafazaya verdiği zarara dikkat çekilmişti (BOA, ADVNSMHH. d 19 hk 98 (18 M 980/31 Mayıs 1572)).

Kalenin muhafazasında kusur olduğunun bildirilmesi de doğrudan teftişe tabi tutulan konuların başında gelmekteydi. Örneğin Lapseki kadısının merkeze sunduğu raporlara göre, buraya tabi Kal'a-yı Sultaniye dizdarı Ömer'in kale muhafazası hususunda ihmalinin olduğu bildirilmişti. Kadının icra ettiği teftişin ardından Dizdar Ömer'in azli ve yerine daha önce Şam Kalesi dizdarlığından azledilmiş olan Abdi Ağa'nın Kal'a-yı Sultaniye dizdarlığına atanması tavsiye edilmişti (BOA, ADVNSMHH. d 48 hk 991 (2 Ra 978/27 Mart 1583)).

Diğer taraftan divandan çıkan kararlardan anlaşıldığına göre, herhangi bir kalede olası bir teftişin icrası, merkezi yönetimin emir ve talimatına bağlıydı. Zira bu emir ve talimat dışında yapılan askeri yoklamalar ya da teftişler, yönetim tarafından makul sayılmıyordu. Dolayısıyla herhangi bir kalenin askeri yoklaması ve teftişi, merkezden gelen emre göre icra edilmekteydi. Böyle bir emir yoksa yoklama ve teftişler *memnû* sayılıyordu. XVI. yüzyılın son çeyreğinde İnebahtı beyine ve buraya tabi kadılara gönderilen hüküm, buna örnek gösterilebilir. Hükümde, fermansız yapılan yoklama ve teftişlerin uygun olmadığı, bunun için merkezden gelen kararlara râğbet edilmesi ve buna göre kalelerin teftiş ve yoklamaya tabi tutulması gerektiği bildirilmiş, talimat ve emir dışında yapılan teftiş ve yoklamaların asli geçerliliğinin olmadığı ifade edilmişti (BOA, ADVNSMHH. d 66 hk 405 (16 R 988/31 Mayıs 1580)).

Teftiş raporları ya da defterlerinin muhteviyatı söz konusu olduğunda, içerik bakımından kale ve kaleyle irtibatı olan birçok hususun dikkate alınarak çeşitlendirilebildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Livadiye Kalesi'nin teftişi ile ilgili raporlarda görüldüğü üzere, teftiş gerekçelerinin kale komutanları ve hisar erleri arasında cereyan eden hadiseler olduğu görülmektedir. Dizdar ve hisar erleri arasındaki meselede dizdar, hisar erlerinden şikâyetçi olarak mahkemeye başvurmuştu. Dizdara göre hisar erlerinden İvaz, Mustafa b. Oruç ve Mustafa b. İbrahim ile Mehmed kendisinden habersiz kale dışına çıkmışlardı. Hisar erleri de aynı şikâyetle kale dizdarını suçlamışlardı. Dizdar, kale dışına çıkarak bir köye iki kez gittiğini ancak gece kalmayıp yine döndüğünü ifade etmişti. Aralarında ittifak hâsıl olmadığı için durumun sonucu merkezi yönetime bırakılmıştı. Bu defter kadı, naib ve dizdarın teftişi ile ilgili merkezden tayin edilen Kapıcı Mehmed vasıtasıyla kaleme alınmış, İzdin/Ezdin kadı defteri şeklinde tertip edilmişti. Defter genel olarak teftişe tabi tutulan Livadiye kadı, naib ve dizdarı ile ilgiliydi (BOA, A. DVN. d 787 s. 6).

Teftiş defterlerinden anlaşıldığına göre her bir kazada bulunan kadı, naib, dizdar ve varsa kapudanlar, merkezi hükümetin talimatına göre teftişe tabi tutulmaktaydı. Hususen askerin mevacibi, kale yöneticilerinin hukuksuz davranış ve icraatları⁶, tahkimatın tamirat ve bakımı, yasal

⁶ Azak Kalesi azeb ağasının geceleri kale kapılarını açtırmak suretiyle izinsiz içki satışı için bkz. BOA, ADVNSMHH. d 5 hk 423 (27 Ra 973/22 Ekim 1565); Budin'de tumar erbabi Veli isimli bir sipahinin içki içerek bazı yeniçerileri yaraladığı ve bunun üzerine ortaya çıkan hadiselerin teftişi için Budin muhafazasında olan Arslan beye hüküm. Bkz. BOA, ADVNSMHH. d 6 hk 127 (5 S 972/12 Eylül 1564 1580); Alaiye Kalesi hisar erlerinden

olmayan ulufe temini, görevlerin aksatılması, cinayet hadiseleri, zahire ve mühimmatın zayi edilmesi gibi konular, her biri kendi örneğinde değerlendirmeye tabi tutulurdu. Genel bir teftiş söz konusu olmadığında, kadılık makamınca yürütüldüğü için hususen her bir konu “kazıyye” formatındaydı. Kazıyye (كازيية/çoğulu kazâyâ) iş, husus, madde, mesele, dâvâ, iddiaların ispatı için oluşturulan dâvâ (Şemseddin Sâmî, 1317:1074), mantık ilminde ise bir önerme manasına gelse de (Altaş, 2010/1:25-46) teftiş defterlerinde zikredildiği manasıyla bir meselenin ya da hukuki bir dava içeriğine sahip konuların araştırılması için durumun ortaya çıkarılması üzere yönetime arz olunması esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bir kazıyye, bir durum olarak ilgili merciye arz edilebilir, konuyu bildirmek için ilam olunabilir, bir iddia ise inkâr edilebilir ya da teftiş gerektiren bir zemine çekilebilir hukuki bir meseleye işaret edebilmekteydi⁷. Bu tarz kazâyâ defterleri şeklinde adeddilen örneklere Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Osmanlı taşra bürokrasisinin anlamlandırılması ve muhtelif defterlerle aralarındaki diplomatika farklılıklarına dikkat çekmek suretiyle, muhteviyatı çalışmamıza esas olan defterlerden farklı olarak *Şehzâde Selim’in Kazâyâ Defteri* adıyla kıymetli katkılar sunmuştur (Emecen, 2015:213-301).

Kili ve Akkırman Teftiş Defterlerinin Muhteviyatı

Kili ve Akkırman’ın fethi ile bu iki kale, Osmanlı askeri sistemine entegre edilmiş, usulüne göre nizamı sağlanmış ve fethin üzerinden çok fazla bir süre geçmeden muhtelif şikâyetlerden dolayı yine mütad üzere bu kalelerde bir teftiş yapılmıştı. Çalışmamızın esasını teşkil eden ve tanıtımını yapacağımız defter, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde A. DVN. d 788 künyesi ile tespit ettiğimiz Kili ve Akkırman’a ait olan teftiş defteridir *vebe-cihet-i Teftiş-i Akkırman ve Kili* başlığını taşımaktadır. Defter hem bu iki stratejik kalenin Osmanlı idaresine geçmesini müteakip erken tarihli bir kayıt hem de kale teftişlerine dair ilk örneklerden olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Söz konusu defter, 22 Zilka’de sene 896 (26 Eylül 1491) tarihli Kadı Alâuddin tarafından Akkırman ve Kili kalelerinin teftişini beyan eden bir başlık taşır. Ancak teftiş raporunu incelediğimizde, Akkırman Kalesi ile ilgili kısmın eksik olduğu, bu kale ilgili tek bir kaydın tutulduğu ve hatta bunun dahi tamamlanmamış olduğu görülmektedir (BOA, A. DVN. d 788:1-2). Yani defterin muhteviyatının çoğunluğunu Kili Kalesi oluşturmaktadır. Defterden Kili Kalesi teftişinin 16 Cemâzielâhir 898 (5 Mart 1493) tarihinde başladığı, defterdeki son kaydın ise 11 Şaban 909 (29 Ocak 1504) tarihli olduğu görülmektedir. Form itibarıyla bir *kazıyye* ve üç *sebeb-i tahrir-i hurûf* şeklinde her bir konuya dair Kili özelinde genişçe malumat içermektedir. İçerik bilgilerinin tamamı

kaledeki askeri kadrolar ve bunların gelirleri ile ortaya çıkan problemlerin teftişiyle alakalıdır. Kili Kalesi dizdarının teftişi başlığıyla zikredilen içerikler, defterin başlığında Varna kadısı sorumluluğunda tetkik edilmiştir. Bu kale ile ilgili yaklaşık on bir yıllık bir zamana yayılan teftiş içeriklerinin, son derece az sayıdaki vukuatı ihtiva etmesi şaşırtıcıdır (BOA, A. DVN. d 788:1-2). Yine de bu içerikler iki önemli kalenin idaresi, müdafaasında yer alan askerler, kale dizdarı, kadısı ve idaresinde ortaya çıkan keyfi ve usulsüz uygulamalara dikkat çekilmesi bakımından önemlidir.

Bu bilgiler dışında defterde Kili Kalesi’nde görevli belli başlı askerlere verilen ulufe miktarları, bunun tahsisi ile ilgili ne şekilde usulsüzlükler cereyan ettiği hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz. Örneğin kale hisar erlerinden bu tarz şikâyetlerin vukua gelmesi sebebiyle bir teftiş yapılmış, yaklaşık 6 akçeye kadar ulufeye hak sahibi olan hisar erlerinin hak ettikleri miktarın neredeyse yarısına kale dizdarı, kethüdası ve odabaşları tarafından hukuksuz bir şekilde el konulduğu bildirilmişti. Yapılan tetkiklerde dizdar, kethüda ve odabaşı, aslında bunun alışlageldik bir uygulama olduğunu, ulufe getirenler böyle bir ödemenin yapıldığını ve hatta bunun ulufecilerin kendi rızalarıyla olduğunu ifade etmişlerdi (BOA, A. DVN. d 788:4). Ayrıca Kili’nin gelir kaynaklarının tespiti bakımından da erken tarihli bilgilere bu defter üzerinden ulaşabilmek mümkündür. Defterde Kili Kalesi’nin gelir kalemlerinden olan dalyanlar ve burada yetiştirilen morina ve mersin cinsi balıklardan elden edilen hasıllata dair bilgiler yer almaktadır. Hicri 908 yılının Muharrem-Safer-Rebiülevvel ayları (1 Muharrem 908/7 Temmuz 1502) için Morina ve tahıllıktan 76.102 akçe gelir elde edilmiş, 82.627 akçe öşr-i morina; 512 akçe öşr-i mersinden; 8.027,5 akçe öşr-i havyardan; 49.596 akçe morina fiçısı hâsılndan; 599 akçe öşr-i dutkaldan; 305 akçe öşr-i revgandan; 519 akçe hisse-i dizdar revgan ve dutkaldan; 2.600 akçe Katliyoga Gölü hâsılndan gelir sağlanmıştı. Ayrıca Tulca (Tulcea-Romanya) yakınlarında bulunan göllerin hasıllatından olup Yahudi Solomon 2.000 akçe, Papas Kaluyan’dan 500 akçe gelir temin edilmişti. Gelirlerin toplamı ise 229.121 akçe civarındaydı. Bahsi geçen gelirler, çeşitli kademelerdeki kale muhafızlarının üç aylık maaşları için sarf edilmişti (BOA, A. DVN. d 788:7-11). Muhtemelen defter emini olarak görevlendirilen Rüstem, İstanbul’a gittiğinde yerine Bölükbaşı Hamza’yı görevlendirmişti. Hamza, 13 Eylül 1503-21 Ocak 1504’e (21 Ra. 909-3 Ş. 909) kadar geçen zamanda dalyan hasıllatını zapt etmiş, bunun yanı sıra yukarıda da bahsi geçen kalemlerden 92.439 akçe gelir temin etmişti. Söz konusu gelirler, Kili muhafazasında yer alan görevlilere ulufe olarak dağıtılmıştı. 29 Ocak 1504-16 Ocak 1505 (11 Ş. 909-10 Ş.910) Kili emini Ahmed, yukarıda bahsi geçen kalemlerden toplam 208.114,5 akçe gelir hasıllatı toplamıştı. Bu da yine kale görevlilerinin maaşlarına finansman olarak kullanılmıştı (BOA, A. DVN. d 788: 6-10).

Mehmed Fakih’in reayaya çeşitli şekilde zulmettiği gerekçesiyle kaleden kovulması ve durumun hukuken teftiş edilmesi için Alaiye sancak beyi Ahmed beye hüküm. Bkz. BOA, ADVNSMHHM. d 24 hk 665 (981/1573-1574); Görice Kalesi dizdarı Ali’nin kalede mahfuz tutulan zahireden 1500 kilesini izinsiz dağıtması ve muhtelif hisar erlerine zulm etmesi hakkında yapılması gereken teftiş için Görice kadısına gönderilen hüküm. Bkz BOA, ADVNSMHHM. d 36 hk 647 (11 Ra 987/8 Mayıs 1579).

⁷ İlgili kısımlar için bkz. Mehmet Koç (2017), *Osmanlı Hukukunda Ta’zir Suç ve Cezaları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya, s. 76, 120, 129, 276, 278.

Akkirman Kalesi ile ilgili A.DVN. d 788 künyesiyle zikredilen defterde, kalede konu edilen hadisenin eksik olduğu, muhteviyatının sadece tek bir sayfada sınırlandırıldığı, yine tek bir hadiseden ibaret olduğu ve ilgili tetkikin tamamlanmadığı açık bir şekilde müşahede edilebilmektedir. Bahsi geçen hadisenin devamı, ilgili olay örgüsü, şahıslar ve konuların birbirine benzer mahiyet taşınması sebebiyle, söz konusu tamamlayıcı teftiş bilgilerini Bâb-1 Defteri Müteferrik Defterler içerisinde D. M. d. 36806 künyeli defterde tespit etmiş bulunmaktayız. Kale ile ilgili ya da burada cereyan eden hadiselerle alakalı sunulan raporlar, önceki defterde olduğu gibi yine *kazıyye* formatında olup münşeat örneklerinin, bazı bölgelerin hesap kayıtlarının ve tersaneyi ilgilendiren muhtelif kayıtların mahfuz tutulduğu müteferrik defterler arasında rastlanmıştır (BOA, Bâb-1 Defteri Müteferrik Defterler (D. M. d.) 36806, s. 6-10.). Muhteviyatı çeşitlilik arzeden 1044 sayfalık bu mufassal müteferrik defterin kazıyye formatında zikredilen örnekleri, yine Prof. Dr. Feridun M. Emecen danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak Fatma Erdim tarafından hazırlanmıştır. Kazıyye formatındaki ilmi evrakların muhteviyatı, Osmanlı bürokrasisinde teftiş mekanizması, kadıların teftişi, kadıların devlet görevlilerini teftişi şeklinde değerlendirmeye tabi tutularak transkript edilmiştir⁸. Erken tarihli taşra bürokrasisi ve işleyişi ile ilgili kıymetli bilgiler sunan defterin, *kazıyye* formu ele alınıp transkript edilerek dikkat çekilmesi kıymet arz etmektedir. D. M. d. 36806 künyeli defterin kazıyye formlarının Akkirman'ı ilgilendiren kısmı, yukarıda da bahsolunduğu üzere çalışmamızın sonunda transkripti sunulan A. DVN. d 788 numaralı ilk teftiş defterinin eksik kalan kısımlarını oluşturmaktadır. Bu müteferrik defterin Akkirman ile ilgili kısmı 6 sayfalık 13 kazıyyeden oluşup tamamı kale ile ilgilidir. Bu bağlamda defterin ilk kazıyyesi, kale dizdarı Ahmed'in Yakup isimli bir hisar erini döverek öldürmesi ile ilgilidir.

A.DVN. d 788 numaralı defterin Akkirman Kalesi ile ilgili muhteviyatı hakkında kısaca bilgi verecek olursak: Eksik olmasına rağmen Akkirman Kalesi'nde kale azeb birliklerinin oluşumuna dair satır aralarında kıymetli bilgiler sunulmaktadır. Kale hisar erleri yani sonradan bilhassa *yerlikulu* addedilecek ve kapıkulu ocak askerlerinden gayrı tamamen yerel halktan teşekkül eden kale daimi unsurlarının, fethin erken tarihlerinde bu sisteme henüz karşılık gelmediği anlaşılmaktadır. Zira serhad bölgelerdeki kalelerde görev yapan askeri kadroların daimi unsurları, beşlü, azeb, farisan, gönüllü, müstahfiz, martolos ve kale ağası olarak bilinen dizdarlardı. Bunlar, bazen *merdân-ı kal'a* şeklinde (imam, müezzinler dâhil) tarif edilirdi. Ehemmiyet arzeden kalelere, merkezden tayin edilen yeniçeri, topçu, cebeci

gibi kapıkulu efradı, nöbetle kale muhafazasına tayin edilebildiği gibi, kale kumandanı dizdarların maiyetinde yerlikulu askeri sınıfları vücuda getirilirdi. Kale askerlerinin kumandanı olan dizdarın emrindeki süvari ve piyade askeri unsurlardan başka yerli topçu, cebeci, humbaracı ve hisar erleri (müstahfiz) bulunurdu (Uzunçarşılı, (1988):3-4; Kılıç (2012/31:95-102); Engin, (2022):329). Yerlikulu unsurlar, genellikle kalenin bulunduğu bölgeden ya da yakın yerlerden usulüne göre seçilirdi.

Özellikle defterdeki kayıtlardan bu erken safhada kaza dâhilinde yeterli derecede Türk iskânının sağlanmadığı ve dolayısıyla hisar erlerinin Anadolu, Vidin, Niğbolu ve Dobruca havzasının muhtelif bölgelerinden toplanan askerlerden oluştuğu görülmektedir. Ulufelerle ilgili yasal olmayan ve devletin işleyişine ters görüldüğü izah edilen faaliyetler zikredilirken, Akkirman Kalesi'nde işe yarar askeri birliklerin olmadığından da yakınılmaktadır. Niğbolu, Vidin ve Dobruca bölgesinden toplandığı varsayılan çobanların, kaleye azeb birlikleri dâhilinde yazıldıkları ve dolayısıyla bunların ortaya çıkardığı usulsüz davranışların keyfiyetine işaret edilmesi, bu manada kalede henüz tam bir organizasyon teşkil edilemediğini düşündürülebilir. Hâlbuki teftişlerde zikredildiği üzere "*hisarda bir yarâr yoldaş kalmamıştır*" (BOA, A.DVN. d 788:2) şeklindeki yaklaşım, Akkirman'ın fethinden çok kısa bir süre sonra yapılan "müstahfiz/hisar eri" sayımlarında, iddiaların aksine bu tarzda olumsuz hadiselerin tüm kale askeri organizasyonuna teşmil edilemeyeceğini de düşünmeye zorlamaktadır. 1487 tarihli sayım defterinde Akkirman Kalesi hisar erleri tespit edilebilmektedir (BOA, KK. d 4874 (Ra 892/Şubat 1487)). Sayıma göre hisar erleri dizdar, kethuda ve imam ile 11 neferi topçu birliği olmak üzere 54 cemaatten teşkil edilen toplamda 429 askerden oluşuyordu. Burada zikredilen her bir askerin sadece Anadolu, Vidin, Niğbolu ve Dobruca bölgelerinden değil, Selanik, Filibe, Kefe, Manastır, Bosna, Sofya, Köprü, Demirhisar, Yanya, Tırhala, Trabzon, Siroz, Midilli, Üsküb, Sakız, Ohri, Kesriye, Mora ve sair imparatorluğun muhtelif kazalarından toplandıkları tespit edilebilmektedir (BOA, KK. d 4874 (Ra 892/Şubat 1487):1-8). Dolayısıyla teftiş raporunda kayda geçen şikâyetlerin sadece Niğbolu, Vidin ve Dobruca bölgesinden toplanan azeb birlikleri ile alakalı olabileceği akla gelmektedir. Öte yandan kalenin bulunduğu kaza ve yakın mahallinden toplanması esasına dayanan *yerlikulu* askeri birliklerinin, erken tarihlerde olmak kaydıyla henüz usulüne uygun bir organizasyona tabi tutulmadığını göstermektedir. Bu ise kalenin ve etrafında teşekkül eden kazanın, Osmanlı sistemine henüz entegre edilmesi ile ilgili olmalıdır.

D. M. d. 36806 numaralı defterde Akkirman Kalesi ile ilgili yapılan teftişleri gösteren hadiseler, yine *kazıyye* formunda olup, bahsini ettiğimiz Akkirman Kale teftişinin eksik kalan kısımlarını oluşturduğundan bahsetmiştik. Sunduğumuz teftiş defteri ile sonradan fark ettiğimiz müteferrik defterin Akkirman Kalesi ile ilgili ilk kazıyyesi, kale dizdarı Ahmed'in Yakup isimli bir hisar

⁸ Fatma Erdim (2017), *Osmanlı Bürokrasi Geleneğinde "Kazıyyâ" Usulü- II. Bâyezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul; Esasında A. DVN. d 788 nolu defter ile bahsi geçen müteferrik defterler arasında tespiti yapılan Akkirman'ın teftiş defteri şeklinde başlık taşıyan 6 sayfalık defterin transkript metni, bu çalışmamın ekler kısmına konulacaktır. Ancak Fatma Erdim'in Akkirman'ın teftişini içeren kazıyyeleri kendi tezinin formatında değerlendirerek metnin transkriptini de sunduğu için, tekrara düşmemek adına çalışmamızda da sunulması uygun görülmemiştir.

erini döverek öldürmesi ile ilgiliydi. Bu defter, genel hatları ile merkezden, Akkirman dizdarı Ahmed, kadısı Muhyiddin ve Kapudanı Murad'ın teftiş edilmesi talimatını ihtiva eder. Ancak dizdarın aynı zamanda vefat ettiği bilgisi de paylaşılmıştır. Söz konusu Akkirman Kalesi dizdarı Ahmed'in bazı adi vakalara karıştığı için hakkında şikâyetler söz konusudur. Yapılan teftişte dizdar Ahmed'in, kale erlerinden yevmiye 5 akçe ulufe tasarruf eden Yakup isimli şahsı dövdüğü ve bu suretle birkaç gün sonra onun ölümüne sebep olduğu bildirilmektedir. Durumun araştırılması için görgü tanığı olarak birkaç kişinin görüşü alınmıştır. Buna göre dizdar Ahmed'in, Yakup isimli azebi döverek ölümüne sebep olduğu doğrulanmıştır. Ayrıca yine aynı dizdarın rençber olan bir azebi de dövdüğü ve bu kişinin de vefat ettiği verilen bilgiler arasındaydı. Yapılan tahkikatta ilgili kişinin kale içine izinsiz şarap getirdiği ve bunu kullandığı tespit edilmişti. Ancak dizdarın bu şahsı dövdüğüne dair kesin bir şahit ve bir kanıt da bulunamamıştı (BOA, D. M. d. 36806:6). Diğer taraftan aynı dizdar ile ilgili muhtelif başka şikâyetler de mevcuttu. Akkirman Kalesi dizdarının, hisar erlerinden Ali isminde bir akrabası olduğu ve bunun kendi işi için İstanbul'a gittiği, burada dokuz ay kadar kaldığı tespit edilmişti. Bu süre zarfında günlük 5 akçe ulufesini dizdar Ahmed'in zapt ettiği bilgisi paylaşılmıştı. Zikredilen Ali, kaleye döndüğünde dizdar Ahmed, kendisine dokuz ay taşraya çıktığı için uygulamanın böyle olduğunu ifade etmiş, yapılan teftişte şahitlerin verdiği bilgiye göre dizdar Ahmed'in ulufelere el koyduğu anlaşılmış ancak Ali'nin bu ulufeleri dizdardan geri alıp almadığının bilgi dâhilinde olmadığı zikredilmişti (BOA, D. M. d. 36806:7-8).

Aynı defterde Akkirman'da Kapudan Murad Çelebi ile ilgili muhteviyatı farklı ancak benzer bir hadisenin cereyan ettiği görülmektedir. Kapudan Murad Çelebi'nin, bir bahane ile kalede görev yapan bir azebi, hukuksuz bir şekilde vazifesinden azlederek ulufesini kestiği ve kesilen ulufenin bir kısmını kendisine, bir kısmını bahsi geçen azebin bölük kethüdası Reis Hacı Hasan'a ve bir kısmını da azeb bölüğünün çavuşuna tahsis ettiği tespiti yapılmıştı. Ancak böyle bir müdahalenin kaidelere uygun olmadığı söylenirken konu ile ilgili Murad Çelebi, Reis Hacı Hasan ve azeblerden bazı askerler teftişe tabi tutulmuş, azeb ulufesinin kesildikten sonra tekrar yazılmasının uygun olmadığı, fakat bu şekilde bir müdahalenin de haksız bir uygulamaya sayılacağı ifade edilmişti (BOA, D. M. d. 36806:7).

Öte yandan bazı şikâyetlerin teftişiyle olayların açıklığa kavuştuğu, muhtelif olumsuz hadiselerle çözüm odaklı yaklaşıldığı, vukuatı bildirilen hadiselerin etraflıca teftiş edildiği ve bazen de çözümün İstanbul'a sevk edilmesi gerektiği aynı defterdeki örneklerden rahatlıkla fark edilebilmektedir. Mesela Akkirman kadısı Muhyiddin'in burada *emin* vazifesiyle de görev yaptığı dönemlerde kaleye ne kadar azeb yazıldığı ile ilgili, muhtelif unsurlarla ehil kişilerden konuya dair bilgiler alınmış ve bu kişiler, kendilerinin konuya vakıf olmadıklarını ve

defterlere müracaat edilmesi gerektiğini bildirmişlerdi. Defter emininden talep edilen kayıtlardan, azeblerin ne miktarlarda ulufe aldıkları ve hazineye ne aktarıldığının hesabının tespitine rağmen kayıtlar bulunamamıştı. Fakat kadının hukuksuz iş görmesini kanıtlayan bir sonuca tam manasıyla ulaşılamamış ya da ulufe miktarlarındaki kayıtların meseleye çözüm bulamadığı için hadisenin akıbeti karar organlarına (*devlet eşîğine*) havale edilmişti (BOA, D. M. d. 36806:10).

Diğer hadiseler ise erken dönem sınırlardaki Osmanlı askeri unsurlarının akınları ve hatta bu tarzda bazı hadiselerin haramilik olarak addedilmesi ile ilgilidir. Örneğin kalenin fethinden kısa bir süre sonra, Akkirman Kalesi dizdarının teşviki ve muhtelif teçhizat sağlamasıyla, hisar erlerinin kaleden çıkarak sınır bölgelere akınlarda bulunduğu tespit edilmişti. Hadisenin teftişi ile ilgili bilgilerden anlaşıldığında göre dizdar, "*Rus kralının müteveffâ olması haberi şâyi' olmuştu ol sebebden akına at ve adem göndermek oldu*" şeklinde bir savunma vermesine rağmen, bir kişi haricinde akına katılanlardan başka kimse tespit edilememiş ve hadise tam olarak aydınlatılamamıştı (BOA, D. M. d. 36806:7). Sonraki kayıtlardan anlaşıldığına göre bu durumun tetkiki devam etmişti. Buna göre Akkirman kadısı ve dizdarı; Çil Musa, Kara Sinan, Dayı Reis ve kayık reislerinden Safa Reis ile otuz ulufeli ve yüz yirmi kadar hisar azebleriyle toplamda 150 kişilik bir grubun aldıkları ücretlerden istifade ile bunların akına çıkmasının yolunu açmışlardı. Üç kez cereyan eden bu hadiseye, meşhur Malkoçoğlu Bâli Bey'in oğlu Ali Bey'in karıştığı da zikredilmişti. Ali Çelebi (Bey)'nin yanına kattığı askerlerle Rus topraklarına akına gitmesini, aslında Rus kralının öldüğü haberi üzerine karar verildiğini bildirmiş ve bunun *kaidelere mugayır olmadığı* savunmasını yapmışlardı. Durumun tespitiyle aslında kale dizdarı ve kadısının, böyle bir akına müsaade etmedikleri ve hatta Malkoçoğlu Ali Bey ile ihtilafa düştükleri ve yine kale içinde kendi aralarında çatıştıkları ortaya çıkmıştı. Neticede dizdar ve kadının rüşvet yoluyla hisar erlerinden ücret aldıkları ispat edilememiş, Çil Musa, Kara Sinan ve Dayı Reis ile akına katılan hisar erlerinin ulufeleri kesilmiş, ancak Bali Bey'in oğlu Ali Çelebi ile ilgili bir karar verilmemişti (BOA, D. M. d. 36806:7).

Ayrıca kalede herhangi bir şekilde istihdam edilen personelin önceki vukuatlarının tespit edilmesi, doğrudan ihraca sebep bir durumdu. Mesela Akkirman'da kapudan kethüdası Hasan'ın bazı hukuksuz davranışları sebebiyle bir teftişe tabi tutulduğu ve görevinden azledilerek yerine bir başkasının getirildiği görülmektedir. Fakat kalede kendisi ile alakalı yapılan şikâyetlere şahit bulunamamıştı. Yine de onun Böğürdelen Kalesi'nde görevli iken kalenin düşman unsurlarına teslim edildiği sırada kalede bulunduğu bilinmekteydi. Kapudan Hasan, Böğürdelen Kalesi'nin düşman unsurlarınca kuşatıldığı sırada yaralandığını ve hatta Sultan II. Mehmed tarafından kendisinin affedildiğini savunmasına rağmen, böyle bir kayıt bulunmadığı için kaleyi teslim edenlerden sayılmış

ve ulufesi kesilerek kaleden tahliye edilmişti (BOA, D. M. d. 36806:8). Bunun dışında rüşvetle azeb yazılması, din değiştirerek Müslüman olup muhtelif vergilerden kaçanlar, sürgünler, azeblerin ne şekilde yazıldığına dair defterlerin teftişi, ulufe miktarları gibi hususlara ait bilgiler, içerik olarak bu teftiş defterleri mahiyetindedir. Diğer taraftan Kili Kalesi ile ilgili ilk defterde, kale savunmasında yer alan askerlerin giderleri ve maaşları için nereden ne şekilde kaynak temin edildiği konularının erken tarihli ayrıntılarına ulaşabilmek mümkündür. Genel hatlarıyla defteri inceleyecek olursak: Aynı tarihlerde Kili Kalesi'nde yapılan teftişin ardından bildirilen durumlar, bahsi geçen teftişlerin ihtiva ettiği konuların tespiti bakımından önem arz etmektedir. Nitekim kaleye hisar eri olarak yazılan azeblerden bazılarının, usulsüz olarak hizmete alındıkları ve bunun yönetime bildirilmesi sebebiyle bir teftişin zaruri görüldüğü anlaşılmıştır. Zira Kili Kalesi kadısı, dizdari ve kapudanının kendi maiyetlerindeki gayrimüslim hizmetkârlara usulsüz şekilde azeb ulufesi verildiği bilgisi paylaşılmıştı. Bu durum tetkik edilmiş ve Kili Kalesi'nin fethedildiği vakitlerde azeb pirllerinden birkaçının bu ulufeyi aldıkları, bazılarının da sonradan yazıldığı ve bunların her birinin birer ikişer yarar oğullarının olduğu tespit edilmişti. Gerçekten de 13-14 yaşlarında bazı çocukların azeb yazıldığı tespit edilmişse de gerek yaşlı gerekse genç olarak kaydedilen bu askerlerin, kalede hizmet etmeye kadir kişiler olduğu tetkik edildiğinden, bahsi geçen dizdar, kadı ve kapudana herhangi bir cezai uygulama söz konusu olmamıştı. Yine aynı tarihlerde Akkirman Kalesi'ne ne miktarda azeb yazıldığıyla ilgili olarak da bir teftiş yapılmıştı. Tetkiklerin ardından kalede sakin olan kişilerden duruma şahitlik etmeleri istenmişse de bunlar, söz konusu durumdan malumatlarının olmadığını ve defterde yazılı olduğunu beyan etmişlerdi. Durum, defter eminininden talep edilmiş, kayıtlarda azeblerin ne miktar ulufe aldıkları ve ne kadar vergi verdiklerinin tespiti yapılmıştı (BOA, D. M. d. 36806: 10).

SONUÇ

Kili ve Akkirman kalelerinin sahip oldukları konum itibarıyla gerek siyasi gerekse askeri ve ticari anlamda Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve Doğu Avrupa politikalarında vazgeçilmez üsler haline dönüşmesi, tatbik edilen stratejiler neticesinde olmuştur. Osmanlı fütühat geleneğinde fetih sonrası mutad uygulamalarla sistemin bir gereği olarak yeni idari taksimatta konumlandırılan şehir/kasaba/kale-şehir vb. lerinin merkezi yönetimle entegrasyonu sağlanır ve kendi işleyişi içerisinde bir organizasyon bütünlüğüne ulaşırdı. Yukarıda incelenen kale teftiş defterlerinde gerek Kili-Akkirman kaleleri ve içinde cereyan eden hadiselerle dair, gerekse konuyla alakalı devlet işleyişinin yöntemiyle ilgili erken tarihli değerli bilgilere rastlanılmıştır. Mevcut literatürde kale teftişleri ve usullerine dair kayda değer çalışmalar bulunmadığından bu hususla alakalı bilgiler, değerlendirme öncesi daha teferruatla ele alınmış böylelikle incelenen defterlerin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Defterler, mahiyeti itibarıyla Kili ve

Akkirman kalelerinde ortaya çıkan bazı idari usulsüzlüklerin şikâyet olarak resmi evraklara yansımalarıyla birlikte, devlet idaresinin konuya gösterdiği duyarlılıkla yapılan tahkikat, yeni fethedilen bölgelerde sağlam temeller üzerine inşa edilmiş bir askeri sistemin anlaşılması açısından önemlidir. Kale idare ve muhafazasında yer alan görevlilerin maaşları, finansman araçlarının bölge gelirlerinden temin edilmesi, yerel idarelerin merkeze malî yük teşkil etmemesini sağlamakta idi. Erken tarihli söz konusu teftiş defterlerinin bu bağlamda mahiyeti, XVIII. ve XIX. yüzyıl örneklerine nazaran konu bütünlüğü olmaksızın muhteviyat bakımından çeşitlilik arz etse de kalenin tamamına teşmil edilecek geniş ve etraflı bir teftiş manasına gelmiyordu. Ancak kadılar tarafından yapılan bir kale teftişinin örneklenmesi ve Kili ile Akkirman kalelerinin Osmanlı askeri sistemine entegre edilmesi ile ilgili halihazırda en erken tarihli kayıtlar olması sebebiyle ayrı bir önem arz eder.

EKLER

Ek. 1: Kili ve Akkirman Teftiş Defteri'nin Transkript Metni
(BOA, A.DVN. d 788, s. 1-11)

(s.1) Defter-i mevlâna Alâuddin kadı-ı Narda veled-i Çatal be-cihet-i Teftiş-i Akkirman ve Kili nebişteest?

El-vâki' 22 Zilka'de sene 896 (26 Eylül 1491)

(s. 2) İftihârî kuzzâtü'l müslimîn Çataloğlu Mevlâna Ali Çelebi dâme-fazluhü tevki'-i refi' vâsıl olıcak ma'lum ola kim Anadolu vilâyetinde olan Pulad kasabasından Hamza veled-i Mustafa nâm kimesne ânda Akkirman kal'asında azebler cemâ'atinden Yenişehir azeblerinin reisi Dayı Reis bölüğünde odabaşı imiş bunda dergâh-ı mu'allâma gelüb Akkirman dizdârı Ahmed için Akkirman hisar erenlerinden yevmi beş akçe ulûfe tasarruf eyleyen Yakub nâm kimesneyi bî-günâh şer'en bir nesne sâbit ve zâhir olmadan döğdü iki gün yatub üçüncü gün fevt oldu dedi ve bundan gayrı bir nenber etmekçi azebi dahi bî-günâh döğdü bir gün yatub ikinci gün fevt oldu. Mezkûr dizdârın Ali nâm bir kayını var idi, yevmi beş akçe odabaşı ulûfesin tasarruf eder idi. İstanbul'a kendü maslahatı için gönderdi dokuz ay İstanbul'da oldu, beş akçe ulûfesin mezkûr dizdâr Ahmed zabt eyledi. Geldüğünde kendüye verdi dokuz ay kal'adan taşra oldu dedi. Ve üç def'a harâmilik oldu. Hisar erlerinden mezkûr dizdâr elli altmış nefer kimesnelere destûr verdi ve kendü atların bile gönderdi dedi. Ve dizdardan gayrı kapudân Murad Çelebi bir bahâne ile bî-günâh bir azebiazeblikten çıkarır ulûfesin kat' ider gerü yerine mukarrer kılmak için yüz akçe kendüsi ve otuz akçe arkadaşı reis Hacı Hasan alur ve yigirmi akçe dahi çavuş almayınca azeb ulûfesinde mukarrer olmaz deyü bildirdi ve bir odabaşılığına dört yüz akçe alub virir bu akçeler ki alurlar ma'lûmdur ki devlet eşğinden icâzet yokdur her kim ki ikdâm idüb hilâf-ı emr iş edersiz deyü söyler ise ulûfesin kat' iderler hisardan kovarlar bu sebebden hisarda bir yarâr yoldaş kalmamışdır, Vidin ile Niğbolı'nın ahriyanları ve Dobrica çobanları azeb olmuşlardır üç def'a ki harâmilik oldu Akkirman'ın kadısı ve dizdârı ma'rifetleriyle hisar re'islerinden Çil Musa ve Kara Sinan ve Dayı Reis ve kayık re'islerinden Safi reis ve otuz nefer beş akçe ulûfeliler ve yüz yigirmi nefer dahi hisar azeblerine destur vermişler idi her bir harâmilikte bu zikrolunan kimesnelerin

(s. 3) Defter-i kadı-yı Varna teftiş-i dizdâr-ı kal'a-yı Kili amed 16 Ca 898 (5 Mart 1493)

inkıtâ'-ı mezbûr dizdâr-ı kal'a-yı Kili an ber-müceb-i defter-i mezkûr arz şode fi 16 Ca 898 fi-yevm

(s. 4) Kazıyye

Kili hisar erenlerinden beş ve altı akçe yevmen ne ulûfe beyân-ı pâdişâh kulları meclis-i şer'de aleyhisselatu vessalam mezkûr kal'anun dizdâr ve kethudâ ve bölükbaşlarının üzerine şöyle da'va kılub eyitdilerkim siz bizim her birimizden ulûfe aldıkda üçer akçemüzi bize ta'yın olan ulûfeden eksük virüb bi-gayr-ı hakkın siz kendünüz tasarruf idüb bize virmezsiniz dediklerinde şöyle cevâb virüb eyitdiler kim sizün işbu da'va itdiğünüz üç akçeden bir akçe sâbika kadı olan kimesneler sizün ma'rifetinizle hakkü'l-kalem deyü tasarruf eylerler idi ve buçuk akçenüzi dahi sizün izninüz ile çavuşunuz olan hakkü'l-hizmet deyü alurdu ve bâki kalan bir buçuk akçeden bir akçeyi dahi ulûfeye varan bölükbaşları harc-ı tezkire deyü alurlar eyle olsa müdde'î olan hisar erleri dahi mezkûrun dizdâr ve kethudâ ve bölükbaşlarını tasdik idüb iki buçuk akçenün masrafını gösterdinüz ammâ bizim akçemüz ne yere harc olunur ânun dahi yerini bulmak gereksüz deyü da'va eylediler teftiş olunub görülecek dizdâr ve kethudâ ve bi't-tav' ve'r-rizâ şöyle cevâb virüb eyitdiler kim evvel dahi bizim katımızda bel' olur zirâ kim biz ulufemizi temâm alub sâir ehl-i vezâyif birer günlük ulûfelerini kânun-ı pâdişâh üzere ulûfe getüren kimesnelere virür bize olugelmüş âdet üzere kendü rızanızla bir günlük ulûfeyi bağışladınız benim bunda günâhum yokdur ve eger pişman isenüz girü virelim. Eyle olsa bunlar dahi (s. 5) mezkûr Emin Mehmed'e sene seb'a tis'a mi'e Şa'banının on birinden sene-i mezbûrın Zilhiccesinin on dokuzuncu gününe gelince dört ay dokuz günlük onar akçeden bin iki yüz doksana akçe ulûfe virilmiş silahdârlardan hükm-ı şerif ile havâle gelen Hamza nâm kula bin iki yüz akçe ulûfe virilmiş ve resm-i berâta iki yüz elli akçe ve resm-i bevâb ve çavuş bin akçe gösterdi meblâğ-ı mezbûrdan âmil emini kâtib Manol'a üç yüz akçe ulûfe virmiş ve dört yüz sekiz akçe âmil emini Andon'a ulûfe virilmiş ve hüccet-i kadı yetmiş akçe ve harc-ı kîse on iki akçe meblâğ-ı mezbûrî temâm teslim ve harc gösterdi mezbûr Emin Mehmed târih-i mezbûrdan ve tahillardan sâbika âmil olan Ali veled-i İbrahim için tedâhül tarihiyle alınan morina fuçısından üç yüz seksen sekiz morina almış elli beş fuç üç morina olur on altı bin sekiz yüz kırk beş akçeye satılmış sene seb'a ve tis'ami'e Rebi'ülâhir ve Cemâzeyn ayları mevâcibiyçün Kili kal'ası reislerinden reis Mustafa'ya teslim gösterdi emr-i şerif üzere Mufassal ketb olub Âsitâne-i Sa'âdet-bahşa arz olındı bâki fermân dergâh-ı mu'allânın

Sebeb-i tahrîr-i hurûf oldur ki sene semân ve tis'ami'e Saferi'nin ikinci gününden sene tis'a ve tis'ami'eRebi'ülevveli'nin (s. 6) yigirminci gününe varınca Kili dalyanlarına mübâşir olub zabt iden emîn Rüstem ve sâir mübâşir olanlar defterinden emr-i şerif üzere hesâbları görölüb yetmiş altı bin altı yüz iki akçe morina ve tahıllıktan hâsıl bulundı ve seksen iki bin altı yüz yigirmi yedi akçe 'öşr-i morinadan ve 'öşr-i mersinden beş yüz on iki akçe ve 'öşr-i havyardan sekiz bin yigirmi yedi buçuk akçe ve fuçı-yı morina hâsıldan kırk dokuz bin beşyüz doksana altı akçe ve 'öşr-i dutkaldan beş yüz doksana dokuz akçe ve 'öşr-i revgandan üç yüz beş akçe ve hisse-i dizdâr revgandan ve dutkaldan beş yüz on dokuz akçe ve 'öşr-i sazandan ve gayrıdan beş bin iki yüz otuz üç buçuk akçe ve Katliyoga gölü hâsıldan iki bin altı yüz akçe mezbûr Rüstem'in hücceti ve sâir emînler defteri mücebince Tulca kurbünde olan göller hâsıldan Yahudi Süleyman elinden iki bin akçe ve papas Kaluyan elinden beş yüz akçe cem'an iki yüz yigirmi dokuz bin yüz yigirmi bir akçe hâsıl bulundı. Mezbûr Emin Mehmed Rüstem'e on üç bin dört yüz kırk iki buçuk akçe teslim eylediği yüz kırk iki bin beş yüz altmış üç buçuk akçe oldu. Sene semân ve tis'ami'e Muharrem ve Safer ve Rebi'ülevvel ayları mevâcibiyçün Kili Kal'ası reislerinden reis Ahmed'e elli üç bin on akçe teslim bulundı. Kal'a-yı mezbûre (s. 7) reislerinden Reis Kemal'e yetmiş bin akçe teslim bulundı. Kal'a-yı mezbûre müstahfızlarından sene tis'a ve tis'ami'e Muharrem ve Safer ve Rebi'ülevvel ayları mevâcibiyçün Temurhisarlı Ali ve Polugalı Mustafa'ya hükm-ı şerif mücebince seksen bin akçe teslim bulundı ve kal'a-yı mezbûre müstahfızlarından Selânikli bölükbaşı Mahmud'a ve okçu Yusuf'a sekiz bin otuz sekiz akçe teslim bulundı ve kal'a-yı mezbûre reislerinden sene tis'a ve tis'ami'e Receb ve Şa'ban ve Ramazan ayları mevâcibiyçün reis Barak'a on dokuz bin sekiz yüz seksen altı akçe teslim bulundı ve mezbûr Rüstem'in on altı ay on bir günlük ulûfe için dört bin dokuz yüz on akçe almış on beş ay on bir günlük ulûfesi olurdu. Dört yüz akçe ziyâde ulûfe almış kal'a-yı mezbûre reislerinden sene 'aşer ve tis'ami'e Receb ve Şa'bân ve Ramazan ayları mevâcibiyçün reis Piri'ye üç yüz akçe teslim olmuş âmil emini kâtib Andon'a ulûfe bin dokuz yüz altmış dört akçe virilmiş resm-ı bevâb ve çavuş bin akçe silahdârlardan hükm-ı şerif ile gelen İskender'e virilmiş havâle silahdar Mehmed'e altı yüz elli akçe ulûfe virilmiş cem'an teslimât ve harc iki yüz otuz dokuz bin yedi yüz elli sekiz akçe bulundı. Bâki-i mezkûr emîn Rüstem

üzerinde iki bin sekiz yüz beş buçuk (s. 8) akçe bulundu. Sâbika âmil olan Ali veled-i İbrahim tahvil için tedâhül tarihiyle alınan fuçudan dört yüz sekiz morina almış elli sekiz fuçu iki morina olur yigirmi iki bin yigirmi sekiz akçeye satılmış mezkûr reis Mustafa'ya yigirmi bir bin üç yüz elli dokuz akçe teslim bulundu. Mezbûr emin Rüstem üzerinde altı yüz altmış dokuz akçe tedâhül fuçusundan bâki bulundu. Emr-i şerif üzere mufassal yazılıb Âsitane-i Sa'adet-bahşa arz olındı. Bâkifermân dergâh-ı mu'allânın.

Sebeb-i tahrir-i hurûf oldur ki mezkûr emin Rüstem İstanbul'a gidüb yerine bölükbaşı Hamza'yı koyub mezbûr Hamza sene tis'a ve tis'ami'e Rebi'ülevveli'nin yigirmi birinden sene-i mezbûr Şa'bânı'nın üçüncü gününe gelince dalyanlar hâsılın zabt eylemiş mezbûr Hamza kâtibi Manol ve âmil emini Andon ve kadı kâtibi Mahmud defterlerinden hesabları görüleb yigirmi beş bin dokuz yüz on üç akçe morina ve tahıllıktan hâsıl bulundu ve yigirmi dört bin üç yüz yetmiş sekiz akçe 'öşr ve morina fuçısı hâsılından otuz iki bin üç yüz on yedi akçe ve 'öşr-i hurâsetden on bir akçe ve 'öşr-i havyardan üç bin sekiz yüz kırk dokuz akçe ve 'öşr-i dutkaldan (s. 9) dört yüz yigirmi akçe ve 'öşr-i revgandan iki yüz akçe ve hisse-i dizdâr-ı revgandan ve dutkaldan üç yüz seksen akçe ve 'öşr-i sazandan iki bin üç yüz yetmiş bir akçe ve Katliyoga gölü hâsılından iki bin altı yüz akçe cem'an doksan iki bin dört yüz otuz dokuz akçe bulundu. Kili Kal'ası müstahfizlarından Hacı Mahmud'a ve Tirnovalı Hızır'a kırk bin akçe ve kal'a-yı mezbûre müstahfizlarından bölükbaşı Selânikli Mahmud'a ve okçu Yusuf'a otuz bir bin dokuz yüz altmış iki akçe ve sâbika zikr olan Barak reise on bir bin beş yüz on dört akçe teslim gösterdi ve mezkûr reis Piri'ye beş bin dört yüz kırk üç akçe ve dokuz yüz akçe dalyan emini olan Ahmed'e teslim gösterdi ve bin akçe Rüstem Çavuş ve bevâb-ı âmil Kosta'ya virmiş ve âmil emini kâtib Andon'a üç yüz altmış akçe ve hüccet-i kadıya elli akçe ve fuçu bâkisinden ve 'öşrden ve tâh-ı İskender ve Tatar üzerinde bin iki yüz on akçe gösterdi. Emr-i şerif üzere mufassal ketbolnub Âsitane-i Sa'adet-bahşa arz olındı. Bâki fermân dergâh-ı mu'allânın.

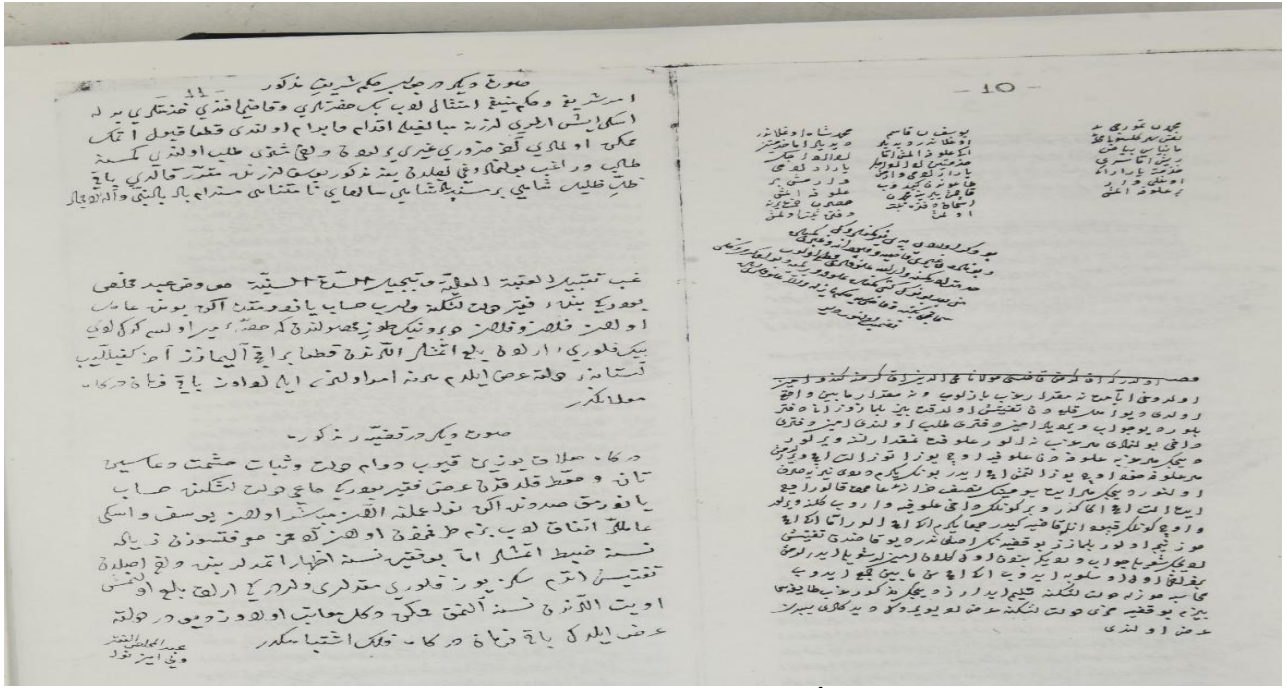
Sebeb-i tahrir-i hurûf oldur ki sene tis'a ve tis'ami'e Şa'bânı'nın on birinci gününden sene 'aşer ve tis'ami'e Şa'bânı'nın (s. 10) onuncu gününe varınca hâliya Kili emini olan Ahmed'in ve sâir mübâşir olanların müfredâtı defterlerinden hesabları görüleb on yedi bin iki yüz doksan altı buçuk akçe morina ve tahıllıktan hâsıl bulundu ve 'öşr-i morinadan on yedi bin yüz otuz buçuk akçe bulundu ve altmış altı bin iki akçe sene tis'a ve tis'ami'ede alınan fuçudan hâsıl bulundu ve tahvil-i cedide tedâhül târikiyle yedi yüz yigirmi morina fuçu alındı yüz iki fuçu altı morina olur yetmiş iki bin yüz on beş akçe hâsıl oldu. Yüzyigirmi morina dahi tahvil üzerinde fuçu bâkidir ve 'öşr-i mersinden yigirmi altı akçe 'öşr-i havyardan iki bin sekiz yüz doksan sekiz akçe ve doksan sekiz akçe ve 'öşr-i dutkaldan yüz altmış akçe ve 'öşr-i revgandan elli akçe ve hisse-i dizdâr-ı revgandan ve dutkaldan bin sekiz yüz dört akçe ve 'öşr-i sazandan ve gayrıdan on bin dokuz yüz otuz iki buçuk akçe ve Katliyoga gölü hâsılından bin üç yüz akçe ve Ruska? gölleri hâsılından beş bin beş yüz akçe ve on iki bin akçe başçı Sinan'dan tazmin tarihiyle alınan dalyan hâsılından ve dokuz yüz akçe dahi mezbûr Hamza teslim eylemiş (s. 11) cem'an iki yüz sekiz bin yüz on dört buçuk akçe bulundu. Kili Kal'ası reislerinden Barak reis kırk sekiz bin altı yüz akçe teslim gösterdi. Kal'a-yı mezbûre müstahfizlarından Pologalı Mustafa'ya ve Rüstem'e seksen bin akçe teslim gösterdi ve silahdarlardan havâle Mustafa'ya on altı bin yedi yüz on beş akçe teslim gösterdi ve kal'a-yı mezbûre reislerinden reis Piri'ye elli beş bin iki yüz yetmiş bir buçuk akçe teslim gösterdi. Âmil emini kâtib Andon'a bin iki yüz kırk akçe ulûfe virmiş ve âmil emini kâtib Mustafa'ya yüz otuz beş akçe ve silahdarlardan havâle kulu Mustafa'ya üç yüz elli akçe ulûfe ve resm-i bevâb ve çavuş altı yüz yigirmi akçe ve resm-i berat yigirmi dört akçe ve hüccet-i kadı iki yüz yigirmi bir akçe silahdarlardan havâle Mehmed'e dört yüz akçe ulûfe ve silahdarlardan havâle kulu Hasan'a beş yüz akçe ulûfe cem'anteslimât ve harc iki yüz dört bin yetmiş altı akçe gösterdi ve (Yok) bâki zimem-i nâsda üç bin yüz on sekiz buçuk akçe gösterdi. Emr-i şerif üzere mufassal ketbolub Âsitane-i Sa'adet-bahşa arz olındı bâki fermân dergâh-ı mu'allânın.

el-'abdü'l hakir Ali
...be-kazâ-yı Kili⁹

Ek. 2: Akkirman'ın Teftişini Gösteren Diğer Defter
(BOA, D.M.d 36806, s. 6-11)

⁹BOA, A.DVN.d 788.

Ek. 3: Akkırman'ın Fethi ile İlgili Nazım (Âşıkpaşazâde)

Fethi şahun olınsun dâyim
 Fethi şahun olınsun dâyim
 'Ömri uzun devleti kâyim
 Şâh pir görsün oğullarını müdâm
 Bu du'adur o tertib dâyim
 Sen kabûl it du'amı yâ Allah
 Nezrüm olsun olam bir ay şâyim
 Âşiki yaz menâkıbını hanun
 Dimesünler sana gâfil ü nâdim
 Kim okursa bu târihi bir dem
 Gönlin egirmesün ânun hiç gam¹⁰

¹⁰ Âşık Paşazâde Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanoğullarının Tarihi), Haz: Prof. Dr. Kemal Yavuz-Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç, Gökkuşe, İstanbul 2010, 470-471.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Kaynakları: Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı (TS. MA. e) 363/50.
Divân-ı Humâyun Sicilât Mühimme Defterleri (ADVNSMMH. d): 3, 5, 6, 14, 1, 24, 36, 48, 66.
Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Humâyun Defterleri (A. DVN. d): 787, 788.
Kâmil Kepeci Defterleri (KK. d): 4874.
Bâb-ı Defteri Mütferrik Defterler (D. M. d.) 36806.

Kitap, Makale ve Tezler

- Akgündüz, Ahmet (1900), *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. III, FEY Vakfı Yay, İstanbul.
- Altaş, Eşref (2010/1), “XVIII. Yüzyıl Eczâü’l-Kaziyye Risaleleri ve Darendeli Mehmed Efendi’nin Risâle Fi’t-Tefrika Beyne Mezhebi’l- Müteahhirîn ve’l-Kudemâ Fi’l-Kaziyye ve’t-Tasdik İsimli Eseri”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38.
- Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Haz: Necdet Öztürk (2000), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Âşık Paşazâde *Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanoğullarının Tarihi)*, Haz: Prof. Dr. Kemal Yavuz-Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç, Gökkube (2010), İstanbul.
- Beldiceanu, Nicoara (1983), “1484 Osmanlı Seferi Askeri Hazırlıkları ve Kronolojisi”, (Çev. Zeki Arıkan) *Belleten*, C. 47, Ankara.
- ___ (1986), “Kilia et Cetetea Alba a Travest Les Documents Ottomans”, *La Revue des Études Islamiques*, 1968/2, Paris.
- Beydilli, Kemal (2003), *Bir Yeniçerinin Hâturâtı*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul.
- Emecen, Feridun M. (2015), *Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş ve Yükseliş Tarihi, (1300-1600)*, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), İstanbul.
- ___ (2015), “Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim’in Kazâyâ Defteri”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLVI, 213-301.
- Engin, Hakan (2022), *Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâli Yönleriyle İbrail Kalesi’nin Organizasyonu (1711-1829)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne.
- Erdim, Fatma (2017), *Osmanlı Bürokrasi Geleneğinde “Kazâyâ” Usulü- II. Bâyezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ertekin, Işık (2015), *Kili Kalesi (1767-1792)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne.
- Gezer, Ömer (2020), *Kale ve Nefer: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Giurescu, Constantin C. (1968), *Istoricul Oraşului Brăila: din cele mai vechitimpuripînăastăzi*, EdituraŞtiinţifică.
- ___ (1983), *Istoria Romanilor*, Cugetarea-Georgescu Delafras S. A., Bucureşti.
- Guboğlu, Mihail, “Fatih’in Ştefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474 - 1476)”, *Belleten*, C. XLVII, Ankara.
- Horia C. Matei, Marcel D. Popa, Nicolaie C. Nicolescu, Ioan Chiper (1974), *Chronrlogical History Of Romania*, Editura Enciclopedica Română, Bucharest.
- Iorga, Nicolae, *Din Trecutul Istoric al Oraşului Braila*, Editura Bibliotecii “Petre Armencea din Braila 1925.
- ___ (1900), *Studii Istoricale Asurpa Chilieşi Cetatii-Albe* (Kili ve Akkırman Üzerine Tarihsel Araştırmalar), Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, Bucuresti.
- Kılıç, Orhan (2012), “Teşkilat ve İşleyiş Bakımında Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri”, *OTAM*, 31/Bahar.
- Koç, Mehmet (2017), *Osmanlı Hukukunda Ta’zir Suç ve Cezaları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya.
- Oğuzoğlu, Yusuf (1994), “Dizdar”, *DİA*, C. IX, İstanbul.
- Oruç Beğ Tarihi (1288-1502)*, Haz: Necdet Öztürk (2008), Çamlıca, İstanbul.
- Özcan, Abdülkadir, “Boğdan”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992.
- Sertoğlu, Mithat (1986), *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Şlapac, Mariana (2022), “Elementele Componente ale Cetăţii de zid a Chilieşi”, *Revista Arta Seria Arte Vizuale (VOL. XXXI, Nr. 1)*.
- Tansel, Selahattin (1966), *Sultan II. Bayezid’in Siyasi Hayatı*, İstanbul: MEB, İstanbul.
- Tursun Bey, *Târih-i Ebü’l-Feth*, Haz: Mertol Tulum (1977), Baha Matbaası, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1989), *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara.
- ___ (1988), *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK, Ankara.
- Üstüner, Ahmet (2020), “Osmanlı Coğrafya Kaynaklarında Eflak-Boğdan (15-17. Yüzyıl)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*; (28).

EXTENDED ABSTRACT

The conquests of the Ottoman Empire, which gained speed in Rumeli during the reign of Fatih Sultan Mehmed (Mehmet the Conqueror), continued during the reign of Bayezid II. with the conquest of (Chilia/Chiliei) and (Cetati-Albe) fortresses, which are located on the Danube-Dniester river and have great commercial and strategic importance, the Black Sea became a Turkish lake. Ottoman influence was achieved in Wallachia and Boğdan with the campaigns made during the time of Sultan Mehmed the Conqueror, and these two principalities became the Ottoman tribute. Following the conquest of Trabzon and Sinop on the Black Sea coast, Sultan II. Mehmed had acted with a large army on Vlad, the Voivode of Wallachia, in 1462. A janissary in the Ottoman army at this time was assigned to the information Sultan II. Mehmed gives about his strategy related to the region is valuable. It was stated that Fatih Sultan Mehmed, Kili and Akkirman fortresses were under the control of the Romanian princes, while Belgrade Fortress was under the control of the Hungarians, aware that the Ottomans would not be able to win a victory over them. After a while, the voivode of Bogdan Stefan Çel Mare, taking advantage of the Bayezid-Cem struggle, crossed the borders of Wallachia in 1481 and occupied Bucharest, the center of the principality, not content with this, crossed the Danube River and attacked the Ottoman lands. For Sultan Bayezid, this situation had created an opportunity to accelerate the strategic progress of the Ottomans on the Danube and the Black Sea.

The Kili and Akkirman fortresses were two ports of high strategic importance and two important fortresses in order to establish full dominance in the Black Sea. The Ottoman army had captured these two fortresses in 1484. As an Ottoman tradition, after each new conquest, an economic and demographic map was made and the region was repositioned in the Ottoman administrative division. This article examines the inspections carried out in the years following the conquest of these two fortresses. Unfortunately, there is no study in the literature about fortress inspection registers. In the early period's fortress inspections, irregular behavior of dizdars or fortress soldiers, fortifications, ammunition, *zahira*, *ulufe* and other problems reflected in the center for the inspection of complaints and supplies, as well as at the request of the Ottoman administration, it was a regular practice to ensure order in the fortress at certain times. In the event of a negative incident, complaint, supply or extraordinary situation reported to the Ottoman administration about any fortress, the fortresses were subject to inspection by the qadi/*kadı* of the region and the responsible persons were dismissed from their duties if necessary. According to the inspection books, the qadi, naib, dizdar and kapudans, if any, who were present at each accident, were subject to inspection according to the instructions of the central government. In particular, issues such as the *mewajib* of soldiers, illegal behavior and actions of fortress administrators, repair and maintenance of fortifications, illegal supply of Jul, disruption of tasks, murder incidents, loss of appearance and ammunition were subject to evaluation, each on its own example. As a result of the applied policies, Kili (Chilia/Chiliei) and Akkirman (Cetati-Albe) fortresses have become indispensable bases in the Black Sea and Eastern European policies of the Ottoman Empire, both politically and militarily and commercially. In the Ottoman conquest tradition, the city / town / fortress-city, which is positioned in the new administrative division as a requirement of the system with the customary practices after the conquest, etc.their integration with the central administration was ensured and an organization reached its integrity within its own functioning.

In the fortress inspection registers examined in this study, valuable early information about the method of state functioning related to the subject was found both for the Kili-Akkirman fortresses and about the events that took place in these fortresses. Since there are no significant studies on fortress inspections and procedures in the current literature, the information related to this issue has been discussed in more detail before the assessment, so it is aimed to better understand the examined registers. Registers, hair, and some administrative complaints of irregularities in terms of content as reflected in official documents Fortress in akkirman, along with the state administration in their sensitivity to the issue of inquest made, built on a solid foundation in the newly conquered areas, the military is important in terms of understanding the system. The salaries of the officials in the fortress administration and enclosure, the provision of financing tools from the regional revenues, the local administrations did not constitute a financial burden to the center Jul. The nature of these early inspection registers in this context did not mean a wide and comprehensive inspection of the entire fortresses although it was diverse in terms of content without subject integrity compared to the examples of the XVIII. and XIX. centuries.

However, it is of particular importance due to the fact that it is an example of a fortresses inspection carried out by qadı and that there are already the earliest records about the integration of Kili and Akkirman fortresses into the Ottoman military system.